

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ЧИТАЛИЩНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1918 – 1944 Г.

Пенка Цонева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Изследването е историко-педагогическо и има за цел да изведе основните тенденции в развитието на читалищното образование в България през периода 1918 – 1944 година, вписващи се устойчиво в българската образователна традиция. То е и първи опит за многопластово изследване на читалищното образование като сегмент на българското образование, в частност на неформалното образование в България.

Keywords: library education; library legislation; national reads; national university; thematic school; libraries and self-education; amateur art; school education and legislation

Предговор

С готовността си да отговорят на новите задачи по създаването на съвременна и достъпна образователна среда и реализирането на образователни програми за различните възрасти и категории население, народните читалища навлязоха в XXI век. От рождба на Българското възраждане, възникнали като места за четене, днес читалищата са самостоятелни юридически лица, самоуправляващи се сдружения в населените места, изпълняващи държавни културно-просветни задачи¹⁾. Уникалното им присъствие на просветното поприще в продължение на 162 години се определя от тяхното основно предназначение – съвместно с училището да издигат равнището на народното образование и самообразование, да бъдат самодейна, общодостъпна и неограничена във времето организация за масова просвета, образоваща неформално своите ползватели без разлика на възраст, пол, етническа и религиозна принадлежност и върху принципа на свободния избор на образователното съдържание. С една дума – организация, сполучливо наречена „второто“, „другото“ българско училище или „училище за народа“.

Целта на изследването е да се открият тенденции в развитието на съдържанието, формите и ползвателите на читалищното образование, характерни за най-силния период от неговото развитие – 1918 – 1944. Значимостта на

проучването се свързва както с идейното обогатяване на българската историография в историко-педагогическото поле на неформалното образование²⁾, така и със съвременните рефлексии на историческия опит в областта на читалищните образователни практики.

Изворовата база на проучването включва сведения, факти и данни за събития, процеси и личности на читалищното дело и образование, съдържащи се в разнородни исторически извори – Централен държавен архив (ЦДА), Български исторически архив на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ БИА), Научен архив на Българската академия на науките (НА БАН), личен архив на председатели на Читалищния съюз, читалищно законодателство и периодичен печат.

Изборът на методология на изследването е в пряка връзка с характера му – историко-педагогически, теоретичен. На конкретно научно и технологично равнище тя включва методологически подходи, методи и техники – теоретичната реконструкция, документалния, архиварския и биографичния метод в единство с проблемно-историческия и хронологическия подход.

Изследователската теза на автора е: Читалищното образование е неразделно свързано с училищното образование в качеството му на негово своеобразно продължение и обща насоченост – издигане на културно-образователното равнище на народа. То има своя специфика откъм форми, съдържание, времетраене, потребители и структури за осъществяване, вписващи се във възходящата тенденция към масов обхват на различните слоеве от населението (без значение на техните възрастови, политически, верски или професионални различия), към сливане на протичащия в читалището перманентен образователен процес със самообразованието на гражданите в различните области на науката и изкуството. Разгръщащата се тенденция постепенно превръща читалищното образование в уникално явление – в най-масовото извънучилищно образование, което в синтез с паралелно осъществяваната художествена самодейност издига единството и културния възход на нацията през периода 1918 – 1944 година.

Нормативна база

Нормативната уредба се базира върху няколко нормативни акта, уреждащи организацията на народните читалища, читалищните библиотеки и читалищното образование.

Първо, въведеното със **Закона за изменение и допълнение на ЗНП от 21.07.1921 г.**³⁾ задължително 7-годишно основно образование и засилената професионална насоченост на образованието силно рефлектират върху тематичната насоченост на народните четения.

Второ, влезият в сила 6 години по-късно първи читалищен закон – **Законът за народните читалища** от 27.03.1927 г., урежда целите⁴⁾, средствата и основните принципи на организация на народните читалища, отразявайки се благоприятно върху тяхното по-нататъшно организационно⁵⁾ развитие. Зако-

нът решава основния проблем – за издръжката и материалната база на читалищата, реализирани на фондов принцип. Въз основа на Закона видният читалищен деец Ячо Хлебаров създава читалищната кооперация⁶⁾, чийто приоритет е финансирането на книжния фонд на библиотеките, на техния инвентар и обзавеждане, на театралните представления и кинопрожекциите⁷⁾.

Трето, въпреки опитите на Върховния читалищен съюз и неговите дейци Я. Хлебаров и Никола Кондарев да отстоят читалищната автономия и да предотвратят трансформирането на читалището в полудържавна структура, промяната е осъществена през 1941 г. при министър-председателя Богдан Филев (1883 – 1945).

Законът за народните читалища от 1941 г.⁸⁾ създава условия за подобряване на материалното осигуряване на читалищната дейност, въпреки че посяга на читалищното самоуправление⁹⁾, поставяйки читалището под контрола на държавата. Пример за ограничаването на читалищната автономия в организационно отношение е **Заповед № 385 от 14.02.1944 г.** на Министерството на вътрешните работи и народното здраве, разрешаваща на читалищата и читалищните съюзи да свикат годишните си събрания до края на месец март същата година, а в съдържателен – читалищните трупи не могат да поставят пиеси, неодобрани от Министерството на народното просвещение (МНП) и Националната пропаганда¹⁰⁾.

Четвърто, **читалищните устави**, с ключово значение сред които са Уставът на Читалищния съюз в България от 1911 г., уреждащ целта на новосъздадения съюз на национално равнище¹¹⁾, както и Уставът на Върховния съюз на читалищата и на читалищните съюзи в България от 1925 г., целеполагащ напредъка на читалищно-библиотечното дело и общественно-просветната дейност на обединените читалища.

Читалищните библиотеки и самообразованието на населението

Мястото и значението на библиотечното дело в цялостното читалищно образование е уредено в Устава на Читалищния съюз, съгласно нормите на който първостепенно изискване е съюзният член (читалище, библиотека или дружество) с „общонародна културно-просветна цел да издържа публична читалня“, а Читалищният съюз да улеснява построяването на библиотечни помещения, „да съдейства за уреждане на подвижни библиотеки“ и „приема обща доставка на книги, списания и вестници и др. пособия за съюзените читалища“¹²⁾. Актуализират се задачите и предназначението на читалищните библиотеки, като форма на читалищно образование, естествено продължение на училищното, към което се приобщава цялото население.

Широкият възрастов обхват, без разлика на пол, възраст, политическа и етническа принадлежност, е съвсем естествен, доколкото читалището е определено от своя V конгрес (1922) като неутрално общогражданско културно огнище за наука, забава и добри нрави. Статистическите данни от последова-

телните отчети на Върховния читалищен съюз показват на практика, че три възрастови категории от населението се образуват и самообразуват в читалищните библиотеки заедно с учениците, за които от 1942 г. започва и обособяването на отдел за ученически пособия. Тези възрастови групи са: деца до 14 години, юноши от 14 до 18 години и възрастни – над 18 години. Разпределението на случаите е в полза на последната категория. Така например през 1934 г. „лицата, които са ползвали библиотеките, по възраст се разпределят така: деца до 14 години – 86 814; юноши от 14 до 18 години – 168 888; възрастни – 172 618, или всичко 428 320 души¹³⁾.

Връзката читалищни библиотеки – училищно образование

Обосноваването на връзката нееднократно се осъществява в теоретичните органи на Читалищния съюз – сп. „Читалище“ и в. „Читалищни вести“, както в теоретичните органи на регионалните читалищни съюзи (окръжни и околийски). Извежда се „трояка“ задача за всички читалищни библиотеки.

– Да образуват всестранно своите читатели. И оттук отговорността на библиотекаря селекцията на книгите да не попадне под влияние на политическия вкус и пропаганда в общината. В тази насока дейността му е базирана на препоръчителните библиотечни списъци от Министерството на народното просвещение. В списъците са включени книги, които не бива да липсват в библиотеките.

– Да са заместител на университета за читатели, които не се успели да го завършат, както и да разширяват знанията на местните интелектуалци (учители, лекари, юристи и пр.).

– Да събират всички издания – стари и нови, местни и лични архиви и пр.

Само при успоредното и усърдно изпълнение на трите задачи според председателя на Читалищния съюз Стоян Аргиров читалищните библиотеки могат да изпълнят своето предназначение. Това неминуемо изисква взаимодействие на училищното образование със свободното самообразование в общодостъпните читалищни библиотеки. Защото последните не просто съперничат в много отношения на училището, но и предполагат взаимно допълване на няколко нива.

– Първо, училището работи с една определена в училищното законодателство възраст, докато читалището дообразова и самообразова не само завършилите училище, но и всички слоеве на населението.

– Второ, училището очертава общите образователни и възпитателни насоки, а читалището доразвива образованието и възпитанието в духа на тези насоки.

– Трето, училищното образователно съдържание е определено в учебните планове и програми, утвърждавани от държавните образователни органи, докато в библиотеката свободният избор на знанията е базиран на интересите и самообразование на нейните посетители.

Образователната функция на читалищните библиотеки и на читалищата, като цяло, се свързва с възпитателната, доколкото образованието и възпитанието са двете големи сфери на педагогическото формиране. Ангажирането

на поколения писатели и интелектуалци в тази мисия е не само задача на съюзното ръководство, но и седемдесетилетна традиция. Ето защо от трибуната на Седмия редовен читалищен конгрес (28 – 30.08.1924 г.) делегатът и председател на Писателския съюз проф. Михаил Арнаудов акцентира върху общественото възпитание и неговите средства – книгата, носител на нравствени, национални и образователни идеали, и живото и печатното слово. Проблемът относно разширяване на това възпитание в териториален аспект е засегнат от няколко делегати, като според един от тях – Иван Данов от Плевен, извънредният данък е неблагоприятен фактор за това разгръщане. Данъкът е една от причините 500-те читалища, от които 77 селски, да стоят извън Съюза, още повече че голяма част от селските читалища по финансови причини не разполагат с необходимия книжен фонд, за да оправдаят името си като читалища.

Връзката на читалищните библиотеки с училищното образование има и кадрови аспект. В количествен план той се изразява във високия относителен дял на българските учители, съвместяващи своята пряка педагогическа дейност с тази като читалищни дейци. Изследване показва, че **90% от българските учители са читалищни дейци**, успоредяващи преподаване в две различни образователни среди. Преподаването в читалището, т.е. в т.нар. „второ“ българско училище, не учи българските поколения на четмо, писмо, научни знания, не им предоставя документи за образование или дипломи за заемане на държавни длъжности. Защото читалището е училище от друг род, което „със своите читалищни библиотеки, със своите читални във всички кътчета на нашата страна, със своите читалищни събори просветлява съзнанието на нашето гражданство, посочва на далекогледите, които смятат, че само другите, вън от пределите на нашата страна, имат по-висока култура и по-голяма мощ, посочва на късогледите, че у нас има нещо, което е много по-ценно от другаде..., че наистина ние представляваме един културен народ“⁽¹⁴⁾. Този аспект на връзката е свързан и със статуса на читалищния библиотекар.

Статусът на читалищния библиотекар

Квалификацията и професионалните качества на библиотекарите са пропорционални на функциите и предназначението на читалищното образование като своеобразно продължение на училищното, масово обхващащо различните слоеве от населението. Един библиотекар в малките читалищни библиотеки може да замести цял ред лектори, ръководейки самообразованието на поколенията. Това обяснява перманентното организиране на квалификационни курсове за читалищни библиотекари. Стартирали през 1923 г. благодарение на финансовата подкрепа на МНП и съдействието на просветния министър Омарчевски, курсовете се превръщат в постоянна форма за подготовка на читалищни библиотекари. Развитието им бележи възходяща тенденция по показателите: брой участници и подготвени библиотекари, образователни програми, лекторски състав и равнища на провеждане⁽¹⁵⁾. До края на 30-те години на XX в. в курсовете на ВЧС, които

са единствената форма за подготовка на библиотекари у нас, са подготвени под ръководството на Стоян Аргиров и Я. Хлебаров около 550 човека.

Читалищната кооперация и библиотечното дело

Приоритет на читалищната кооперация е финансирането на книжния фонд на библиотеките, на техния инвентар и обзавеждане, на театралните представления и кинопрожекции. Така например, ако една година преди създаването на кооперацията само 12 читалища имат кино, то четири години по-късно те нарастват на 32, а през 1939 г. наброяват 62 с няколко десетки хиляди кинопредставления. Челното място за развитието на кооперативните практики принадлежи на Софийската читалищна кооперация, която пет години след основаването си през 1935 г. в София обединява 37 членове с напълно внесен дялов капитал, възлизащ на 68 500 лв. и разходван както за доставяне с голяма отстъпка на български книги, вестници и списания, на инвентарни каталози и библиотечно обзавеждане, на филми и радиопарати и тонфилмови апаратури, така и за застраховане и кредитиране.

Теоретично обоснованите идеи от Иван Д. Шишманов и Я. Хлебаров за взаимодействие на читалището с кооперациите и координиране на съвместната им дейност имат за начало на практическата си реализация решението на учредителното събрание на кооперативното сдружение „Кооперация на читалищата в България“, проведено през месец юни в София. Предназначението на ново-създаденото сдружение е материално подпомагане на читалищата в пет направления: кредитиране на културно-просветните им нужди; доставка по сметка на неговите членове на всички прочетени книги, вестници, списания, мебели, делови книжа, каталози, киноапарати, филми и др.; усъвършенстване на научните и практическите знания по читалищно и библиотечно дело, театър и кино на отделните членове и персонал; придобиване на имоти за постигане на целите; организиране на стопански инициативи за улесняване на читалищната просвета. За реализиране на целта, операционализирана в петте задачи, се осъществява първоначално обединение на 62-ма членове с внесен дялов капитал от 142 000 лева. Идеята на делегатите е всяко читалище да отдели сумата от 500 лв. и да се включи с този дялов капитал в новоучредената Кооперация на читалищата в България, което в перспектива означава достигане на сумата от 1,5 млн. лв. дялов капитал на евентуално обединените 2900 читалища в страната.

Библиотечният книжен фонд

Положителните организационни и финансови промени в живота на читалищата и библиотеките се отразяват осезателно върху образователната им дейност. Съюзът се превръща в мощна масова културно-образователна организация с първостепенно значение за страната, за което недвусмислено свидетелстват цифрите:

– от читалищните приходи, диференцирани по пера и възлизащи сумарно през 1929 г. на повече от 40,1 млн. лв., са разходвани за доставка на прочетни книги над 1,7 млн. лв., за доставка на списания – 0,8 млн. лв., за доставка на вестници – 0,3 млн. лв., за подвързия на книги – 0,8 млн. лв., т.е. за книжен

библиотечен фонд са изразходвани общо над 3,6 млн. лв., което възлиза на 9% от всички приходи;

– книжният фонд на съюзените читалища през 1929 г. възлиза на около 628 000 тома (книги и списания) на стойност 24,7 млн. лв., от които са раздадени за домашно четене над 260 000 книги на приблизително 148 000 души;

– за кинопредставления са разходвани с.г. 2,7 млн. лв., което е 6,7% от всички приходи. Прожектирани са 1782 филма за годината с притежаваните 6 прожекционни апарата и 27 киноапарата;

– количественият растеж е съпроводен с качествено реструктуриране на библиографските единици. Ако през 1929 г. читалищните библиотеки разполагат с 628 000 тома, то в края на 1930 г. те са вече 1 146 819, а в началото на 1932 г. – 1 269 049, структурирани на общи съчинения (198 042 т.), философия (34 859 т.), религия (27 806 т.), обществени науки (98 550 т.), езикознание (14 726 т.), точни науки (42 236 т.), приложни науки (123 243 т.), литература (542 536 т.) и т.н. Значително е увеличен броят на книгите в читалищните библиотеки през 1934 г. – 1 480 000 тома, през 1937 г. – 1 840 000 книги, от които художествената литература е 820 000 тома (Hlebarov, 1935: 5). **Стъпката на растеж на книгите е 1:1,8:2:2,4:2,9, а най-голям относителен и абсолютен дял има художествената литература**, защото тя е най-неутрална по отношение на образователния ценз на читателите и техния професионален профил;

– ръст бележат и заделените средства за закупуване и подвързване на книги – през 1934 г. са 58 млн. лв., което спрямо 1929 г. (24,7 млн. лв.) е 2,4 пъти повече, а през 1937 г. – 4 508 000 лв. (Hlebarov, 1938: 65 – 67).

Още по-осезаемо се разгръща тенденцията на прогресивно нарастване на книжния фонд в края на 30-те и началото на 40-те години на миналия век. Специалната нормативна уредба, предпоставила успешно развитие на финансовата база и утвърдила автономията като основен принцип на организация, спомагащ за активността и самодейността на читалищните дейци и членове, е в основата на възходящото развитие на библиотечното дело през 30-те и началото на 40-те години. Значително цифрово изражение в прогрес търпи библиотечният книжен фонд – ако към 31.12.1934 г. броят на книгите, вестниците и списанията в читалищните библиотеки възлиза на 1 467 826 тома, от които на 428 320 души са дадени за домашно четене 768 212 книги, то през 1941 г. този брой е 2 166 976 тома, от които са дадени за прочит 1 126 474 тома на 758 231 души¹⁶).

Концепцията

Новите мащаби на библиотечните фондове изискват и нова концепция за техния подбор, поддръжка, финансиране и масов достъп на населението до тях с цел продължаващо училищно образование посредством самообразованието в читалищните библиотеки. Двете създадени в началото на 30-те години читалищни структури, играещи съществена роля за доставянето на книги, списания, вестници и пр. на съюзните библиотеки, съдействат, но не могат

да решат цялостно проблема. Службата за доставка извършва услуга срещу малки отстъпки в полза на Съюза и Читалищната кооперация, доставяща българските книги, вестници и списания с голяма отстъпка при изплащане на доставката. Необходима е такава уредба на читалищната библиотека, която да създаде реална възможност, въпреки слабата покупателна способност на населението и скъпите цени на книгите, за масовото им ползване с цел самообразование или занаят. Същевременно концепцията да е базирана на международната десетична библиографична класификация за класиране на книгите в читалищните библиотеки с автор Мелвил Дюи¹⁷⁾.

Първоначално международната десетична библиографична класификация на книгите е приложена от плевенското читалище „Съгласие“ с библиотекар Петър Ненков. Системата е унифицирана за всички читалищни библиотеки с решение на ВЧС. С разпоредбата на чл. 8 на Закона за народните читалища от 1941 г. пред Върховния читалищен съюз се поставя задачата да изработи основен каталог на книги по художествена класическа и съвременна литература, история, география и народен бит, която той възлага на Комисия в състав: Иван Дуйчев, Ст. Василев, Ст. Чилингиров, д-р Кр. Миятев, Георги Константинов, Тодор Боров, Тома Върбанов и А. Цветков. Изработването на пълния каталог на читалищните книги поемат читалищните дейци Цветан Минков и Петър Динеков. С влизането обаче в сила на разпоредбите на Закона за народните читалища от 1941 г. и на Правилника за неговото приложение (ППЗНЧ) от 1942 г. читалищата вече не могат да си доставят книги, неодобрени от МНП (чл. 8 на ЗНЧ), и да приемат като дарение неодобрени книги (чл. 35 от ППЗНЧ)¹⁸⁾. Вписването на доставените и дарените книги в библиотечните каталози се осъществява след одобряване на техния списък от Просветното министерство за разлика от старопечатните български книги, за доставката на които не се иска разрешение от МНП и които могат да се ползват единствено в библиотеката под надзора на библиотекаря.

В изпълнение на законовата уредба се създават общодостъпни безплатни читални за всички български граждани с два отдела – за деца и младежи и за възрастни, финансирани от фонд „Просвета и култура“ при Върховния читалищен съюз (чл. 45, т. а – г). По такъв начин на основание нормативната уредба, традицията и натрупания опит библиотечното дело набира скорост през 20-те, за да се разгърне в най-висока степен през 30-те и началото на 40-те години на XX в. като **реална възможност** на различните възрастови категории от населението да се образуват и самообразуват от качествено селектираните и безплатно достъпни книги, старопечатни издания, вестници и списания, ползвани в домашни условия и в читалнята. Тази възможност се обогатява и от още две обстоятелства – първо, от прогресивно нарастващия в количествено отношение книжен библиотечен фонд, подреждан и съхраняван от перманентно квалифициращи се читалищни библиотекари в организирани от

Управителния съвет на ВЧС и подпомагани от МНП библиотечарски курсове в столицата и провинцията, и второ – от планираната от XX редовен конгрес на ВЧС (29 – 30.11.1942 г.) специализация на библиотекари в Германия.

Апогей на народните четения. Читалищни народни университети

В новите условия продължава тенденцията от 20-те и 30-те години на популяризиране на научните знания пред широка аудитория посредством сказки и лекции. При това съдържанието и формите на народните четения еволюират. Високият старт в тяхното развитие, даден от земеделското правителство и умножен през 30-те години, достига своята кулминация към 1937 – 1938 година.

В новата редакция на Устава на Читалищния съюз, приет на Шестия конгрес на Съюза (26 – 29.08.1923), народните четения са посочени като съществена форма на читалищна културно-просветна дейност. Повторното обсъждане на народните четения на Седмия читалищен конгрес (август 1924 г.) е свързано с интерпретирането им като своеобразни *народни университети* при читалищата. Това се случва след теоретичната им обосновка от Иван Д. Шишманов на Първия редовен конгрес на българските читалища (1912) и последвалото им развитие в продължение на 12 години.

По своята същност организирани от ВЧС народни университети са разновидност и висша форма на народните четения, целящи издигане на масовата просвета на населението за един значително по-дълъг период от време, през който висшият интелектуален елит на нацията и региона се ангажира с преподаване на достъпни за населението научни знания. Последните са от различни области на науката, имат теоретически и практически характер. Знанията, обединени в тематични направления и вместващи се най-често в двугодишни цикли, са полезни и необходими в бита на различните категории на населението. Те се преподават под форма на лекции, сказки, беседи и реферати, изнасяни периодично в определени дни от седмицата и съобразени със сезонното натоварване на селяните. Специфичните особености на народните университети са обобщени от ръководителя на народния университет при читалище „Зора“ в Сливен – Стела Русчева: изнасяните лекции и сказки са от първите ни интелектуални сили, „а наред с тях четат и местните интелектуални сили: учители, военни, лекари, адвокати и др... В много градове лекциите се четат в определени дни, което има огромно значение: публиката привиква да ги посещава редовно, интересува се от следната лекция, добива навика да слуша (което не е твърде лесно!), насърчава лекторите да държат повече сказки, както и нови такива да се проявяват“ (Ruscheva, 1937: 103 – 104). Предназначени за масово издигане на духовната и умствената култура, народните университети оптимизират човешките отношения по посока на вечните и актуални въпроси на човешкото съществуване със своето надпартийно и надкласово съдържание.

Проблемът за надпартийното съдържание на народните четения нееднократно е поставян на читалищните конгреси. Формира се единна позиция, ос-

нована на идеята за необходимостта от просветителен дом за самообразование и образование. В тази насока е призивът на читалищните дейци към комунистите, отправен непосредствено след провеждане на Петия читалищен конгрес (21 – 22.04.1922 г.), да не се бъркат в работата на читалищното настоятелство, защото препоръчаната от тях политическа уредба изисква просветено население.

През **третото десетилетие** програмата на народните четения бележи значителен ръст. В първите години на десетилетието от читалищните катедри се изнасят средно по 10 000 сказки на година по различни теми от науката и изкуството. Водещ пример в широката народопросвета е Врачанският окръжен читалищен съюз начело с Найчо Анков, включил в лекторската група лекари, агрономи, учители, адвокати и др., които по предварително изготвен разпис изнасят своите сказки пред многобройна публика в селата, често в 15 – 20 села едновременно. Само през 1932 г. в организирания народен университет при врачанското читалище „Развитие“ са изнесени 51 сказки, уредени са курсове по френски език и есперанто, учредени са музикално училище и детски театър. До тях с положителния си опит се нарежда Околийският читалищен съюз в Бяла Слатина, където през 1933 г. след изнасянето едновременно по 18 сказки в селата на околията и тяхното масово посещение се провежда Отчетна конференция за обобщаване на резултатите с цел повече ефикасност в следващите четения.

В **тематичното** разнообразие на народните четения при отделните региони прозира и нещо общо – стремежът да се отговори на специфичните духовни нужди и интереси на местното население. А техните познавателни интереси се обединяват около познатите от Втория конгрес на Читалищния съюз тематични направления – **обществено-политическо, икономическо и юридическо; професионално-стопанско; историческо; култура, литература и изкуство; медицинско; педагогическо и технико-приложно**, с приоритет към тези, пряко свързани с поминъка и социалните проблеми на региона. В практиката се утвърждава препоръката на Петнадесетия конгрес на читалищата (29 – 30.04.1934 г.), насочена към организация на народните четения по единна програма, отговаряща на духовните нужди и интереси на населението.

В средата на десетилетието, към 1934 г., броят на сказките, беседите и рефератите по различни въпроси из областта на науката и литературата нараства спрямо първите три години с 3000 четения и възлиза на 13 000, посетени от 754 680 души. Три години по-късно – през 1937 г., са изнесени 14 500 сказки и беседи, посетени от 1 300 000 души. Видно е, че в количествено отношение четенията през периода 1934 – 1937 г. нарастват с **12%**, а тяхната посещаемост – с **58%**. Количествен растеж бележат и читалищните кина и кинопредставления, които нарастват през 1935 г. спрямо 1934 г. и през 1937 г. спрямо 1935 г. съответно с **14%/4% и 12%/24%**. Аналогична е тенденцията и при театралните постановки, вечеринките и забавите¹⁹⁾, също показващи увеличение, което само за една година е с 24%.

Въвежда се и **дистанционното образование**. От 1934 г. редовно се уреждат подходящи програми по Радио „София“, за да може и народната опера и театър, сказките на учените, професорите и обществениците да достигнат до всички региони и селища. Радиопредаванията се освобождават от държавни и общински такси с цел организиране ежеседмично на повече радиоклубове по националното радио, запознаващи населението от цялата страна с живота и дейността на българското народно читалище. Успоредно с иновацията продължава, макар и в по-ограничени мащаби, да се развива възрожденската образователна функция на читалищата да уреждат **вечерни училища и курсове** за доброволно записали се български граждани с цел повишаване на тяхната грамотност.

Изследваната тенденция търпи известни **колебания** в края на тридесетте и началото на четиридесетте години на миналия век. Колебанията в тази активност получават следните количествени измерения.

Първо, налице е тенденция на постепенно **намаляване** на общия брой народни четения и тяхната посещаемост през 1939, 1940 и 1941 г., на отстъпление от върховата година – 1937 г., съответно с **16%/13%; 18%/0,12% и 31%/17%**.

Второ, броят на кината през 1939/1940 г. е 79/82 с 15 678 / 20 096 кинопредставления, посетени от 2 662 817 / 3 390 635 души. Съотношението на кинопредставленията в града спрямо селото е 9:1. Броят на кината през 1941 г. е 117 с 20 695 кинопредставления, като съотношението на градските спрямо селските кинопредставления е 6:1, посетени от 4 301 937 души. Тенденцията е към **нарастване** на броя на кината и тяхната посещаемост в съотношение от 9:1 до 6:1 в полза на градските посетители.

Трето, ако представленията, вечеринките и забавите през 1939/1940 г. са 9567/ 8716, посетени от 2 238 167 / 1 533 857 души в съотношение селско към градско население 5:1 / 4:1, то през 1941 г. са около 8000, посетени от 1 610 084 души в съотношение селско към градско население 5:1 (пак там). Тенденцията е към изразено **намаляване** както на броя, така и на посещаемостта на тези форми, като съотношението на посещаемостта селско – градско население е в полза на селското при съхраняване на пропорцията. Читалищният съюз адмира образователната форма **читалищни седенки**, най-често практикувана по селата. Нейният смисъл е в съвместното четене и обсъждане на разкази, пеене на песни, декламирање на стихове, провеждане на беседи в народностен дух, в затоплена и добре осветена стая, където се събират и общуват младежи и възрастни²⁰.

Четвърто, продължава **радиофицирането** на читалищата, които през 1939/1940 г. притежават 1308 радиоапарата, особено необходими за селските читалища, където вечерите, а през зимата целодневно се слушат сказки, народни песни, бюлетинът на Българската телеграфна агенция и предавания по Радио „София“. Същевременно до 1944 г. се поддържа традицията на уреждане на **вечерни училища и курсове** с цел ограмотяване на неграмотното и полу-

грамотно население, както и доставяне на буквари и учебни пособия за целта.

Данните показват тенденция към значително увеличение на кинопредставленията и кинопосетителите с ярко изразен превес на градското население и масово посещение на читалищните радиопредавания в селските читалища за разлика от сказките и забавите, които намаляват, макар и незначително. Напрегнатата вътрешна и външна обстановка и въвличането на България във Втората световна война през 1941 г. на страната на Тристранния пакт обясняват тези колебания с различни знаци.

Високата образователна активност, особено през третото десетилетие на ХХ в., е базирана върху **образователното взаимодействие** на читалището с другите културни институти. В духа на възрожденските традиции продължава взаимодействието между *читалището – новобългарското училище – женското просветно дружество – българското книжовно дружество – учителските дружества*. Това взаимодействие се предпоставя и нормативно – непосредствено чрез Устава и новия закон на читалищата от 1941 година.

Взаимодействието протича и по време на читалищните събори. На състояния се на 29 – 30.11.1942 г. ХХ събор на читалищата в страната министърът на народното просвещение, успоредно с упражняването на правото си по чл. 19 от ЗНЧ да назначи Управителния съвет, взема участие заедно с изявени български интелектуалци в обсъждането на качеството на отделните форми на читалищно образование: **народните четения**, призвани да уреждат системно и планомерно цикъл от лекции по жизнено важни въпроси с достъпно изложение без много научни задълбочавания и обобщения и придружавани от литературно-музикална програма на местното училище (израз на проява на взаимодействието *читалище – училище* на местно равнище); **вечерните курсове** за доброволно огромотяване на желаещите неграмотни и полуграмотни хора; **читалищните библиотеки**, предоставящи учебни пособия за учениците от всички училищни степени, за деца, младежи и възрастни, както и прочетени книги, заявени от други културно-просветни организации на територията на селището (форма на взаимодействие на местно равнище); **музейните и архивните сбирки** в читалищата, подреждащи и съхраняващи историческите извори за селището – старопечатни книги, кондики, търговски тефтери и др.; **читалищни седенките; читалищните театри** и други.

Заключение

Вътрешната и международната обстановка, развитието на читалищното законодателство, читалищната организация и регионалните структури, теоретичната обосновка на читалищния образователния конструкт и високата степен на интеграция между отделните читалища, земеделски кооперации, женски просветни дружества и училището са в основата на постигнатия **апогей** в развитието на читалищното образование.

Подемът на народните четения, стартирал от земеделското правителство и умножен през 30-те години, достига своята **кулминация** към 1937 – 1938 г.

Последната намира израз в **тематичното** разнообразие на народните четения, отворени към специфичните духовни нужди и интереси на местното население, във въвеждането на **дистанционно образование**, позволяващо сказките на учените и обществениците да достигнат до всички региони и селища чрез радиопредаванията, в утвърждаването на **читалищните народни университети** като висша форма на читалищно образование. Осъществен е качествен скок в количественото нарастване на книжния фонд, в прилагането на международни критерии за подбор на библиографските единици, в перманентната специализация на библиотекарите у нас и в чужбина, в значителното увеличаване броя на театралните постановки, кинопредставленията, вечерните седенки и на техните посетители. Поддържа се традицията от Българското възрождане да се уреждат **вечерни училища и курсове** с цел ограмотяване на неграмотното и полуграмотно население.

Разгръщащата се тенденция постепенно превръща читалищното образование в най-масовото извънучилищно образование, което в синтез с паралелно осъществяваната художествена самодейност издига единството и културния възход на нацията през периода 1918 – 1944 година.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. В Националната стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014 – 2020) се валидират неформалното обучение и самостоятелното учене за каузата грамотност и се предлагат широки възможности откъм форми на обучение и образователни програми, сред които е и Програмата за партньорство между библиотеки, читалища, музеи и детски градини за насърчаване на четенето (Национална стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014 – 2020), приета от МС с Протоколно решение № 44.5 от 22.10.2014 г., с. 36).
2. Вкарването в научен оборот на термина „неформално образование“ става непосредствено след международното му признаване от Международна конференция на ЮНЕСКО в САЩ (1967). Неформалното образование десетилетия по-късно се „определя като комплекс от процеси, средства и институции, специално и специфично разработени за нуждите на обучението и възпитанието, които обаче не са директно насочени към даване на образователна степен“, за разлика от формалното, свързано по традиция „със строго институционализираната, хронологично етапизирана и йерархично структурирана система за придобиване на официално призната образователна степен“ (Николаева, С., Неформално образование. Философии. Теории. Практики. Габрово, 2008, с. 38, 27 – 28, с. 40).
3. Закон за изменение и допълнение на ЗНП. – ДВ, 87, 21.07.1921.
4. „Целта на народните читалища е да буди у гражданите интерес към четене и да способствува за тяхното научно, нравствено и естетично развитие. Те

са средища за духовен живот, които целят: да разширят и укрепят придобитата в училищата грамотност, да приобщят читалищните членове и гражданите изобщо с придобивките на материалната и духовната култура и да подпомогнат стопанските и културните сдружения в населеното място“ (Закон за народните читалища, чл. 4. – ДВ, бр. 291, 28.03.1927).

5. Общо 2440-те български читалища през 1930 г., от които членуващи в Съюза 1261 (94 градски и 1172 селски), са организирани на регионално ниво – окръжно и околийско, съответно в 14 окръжни и 17 околийски читалищни съюза. Седем години по-късно, в навечерието на свикването на XVIII конгрес в Казанлък (29 – 30.05.1938 г.), разрасналият се Съюз обединява вече 2300 читалища в 14 окръжни и 56 околийски читалищни съюза. Законът поставя читалищата под надзора на тогавашното Министерство на народното просвещение и постановява, че „за селище (град или село) с население до 10 000 души може да има само едно народно читалище“ (Закон за народните читалища, чл. 2 – ДВ, бр. 291, 28.03.1927).
6. В теоретичен план, проблемът за взаимодействието на читалището с кооперациите и координиране на съвместната им дейност по усилване на икономическата мощ и грижите за нравственото и умственото възпитание на техните членове се разработва още през 1912 – 1914 г. от проф. Шишманов и доразвива през 1928/1929 г. от Ячо Хлебаров (Вж. Цонева, П. Читалищното образование в България 1878 – 1989., С., 2018, 241 с., с. 25, с. 64 – 68).
7. Резултатът е факт. Ако една година преди създаването на кооперацията само 12 читалища имат кино, то четири години по-късно те нарастват на 32, а през 1939 г. наброяват 62 с няколко десетки хиляди кинопредставления.
8. Закон за народните читалища. – ДВ, 129, 17.06.1941.
9. Посочените измерения на ограничената автономия на читалищата имат своето обяснение в историческата обстановка, свързана с неблагоприятната международна обстановка, с присъединяването на страната към Тристранния пакт на 01.03.1941 г. и като последица – с укрепването на авторитарния курс на премиера и изпълнителната власт в страната.
10. ЦДА, ф. 1168 к, оп. 1, а.е. 78, л. 31.
11. Целта е количествено нарастване на читалищата, подобряване на материалното им положение и регламентиране на тяхната културно-просветна дейност (Устав на Читалищния съюз в България. С., 1911, чл. 1 – В: ЦДА, ф. 108, оп. 2, а. е. 2413, л. 6 – 12).
12. Устав на Читалищния съюз в България – ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а.е. 2413, л. 7, чл. 3, чл. 2, ал. е, и, л.
13. Отчет от Управителния съвет на Върховния читалищен съюз в България. С., 1935 – ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2425, л. 50.
14. ЦДА, ф. 1168, оп. 1, а.е. 5, л. 23 – 24.
15. ЦДА, ф. 1168 к, оп. 1, а.е. 105, л. 24.

16. Отчет от Управителния съвет на Върховния читалищен съюз в България. С., 1935 – ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а. е. 2425, л. 50; Отчет за състоянието на дейността на Върховния читалищен съюз през 1941 г. – ЦДА, ф. 108, оп. 2, а. е. 2430, л. 38.
17. М. Дюи прилага десетичната класификация през 1873 г. за пръв път в библиотеката си в щата Ню Йорк.
18. Закон за народните читалища. – ДВ, 129, 17.06.1941.
19. Театралните постановки, вечеринките и забавите през 1934 г. са 5624, а през 1935 г. – 6969.
20. ЦДА, ф. 108 к, оп. 2, а.е. 2413, л. 101.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Hlebarov, Y. (1935). Pred XVI kongres na chitalishtata. – *Chitalishte*, kn. 1 – 2, s. 5 [Хлебаров, Я. (1935). Пред XVI конгрес на читалищата. – *Читалище*, год. XIV, кн. 1 – 2, с. 5].
- Hlebarov, Ya. (1938). Pred Osemnadesetia kongres na chitalishtata. – *Chitalishte*, kn. 3 – 4, s. 65 – 67 [Хлебаров, Я. (1938). Пред Осемнадесетия конгрес на читалищата. – *Читалище*, год. XVII, кн. 3 – 4, с. 65 – 67].
- Ruscheva, St. (1937). Narodni universiteti i sotsialen progres. – V: *Dvadeset i pet godini v sluzhba na rodnata prosveta i kultura 1911 – 1936*. Yubileen sbornik. Sofia: Izd. Varhoven chitalishten sayuz, s. 103 – 104 [Русчева, Ст. (1937). Народни университети и социален прогрес. – В: *Двадесет и пет години в служба на родната просвета и култура 1911 – 1936*. Юбилеен сборник. София: Изд. Върховен читалищен съюз, с. 103 – 104].

THE EDUCATION IN COMMUNITY CENTERS IN BULGARIA DURING THE PERIOD 1918 – 1944

Abstract. The research is historical and pedagogical and aims to outline the main trends in the development of the library education in Bulgaria during the period 1918 – 1944. It is also a first attempt for a multilevel study of library education as a segment of Bulgarian education, in particular of non-formal education in Bulgaria.

✉ **Assoc. Prof. Penka Tsoneva, DSc.**

Faculty of Pedagogy
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: penkazonewa@abv.bg